

UTILIZAREA MARGINALĂ A SCRISULUI ȘI CĂRȚII ÎN CULTURA POPULARĂ ROMÂNEASCĂ

ALEXANDRU OFRIM

Domeniu fascinant și generos, raportul dintre cultura orală și cea scrisă se constituie într-o problemă vastă, interdisciplinară. Istorici, etnologi, folcloriști, sociologi, istorici literari au încercat să explice subtilele resorturi ale acestor procese culturale.¹

În demersul nostru este necesar să pornim de la unele precizări de ordin teoretic. Astfel, considerăm că nu există o cultură omogenă, unitară, ci mai multe nivele culturale care corespund unor viziuni despre lume aparținând diverselor segmente ale societății. Totodată aceste nivele dispun de modalități diferite de genă, transmitere și receptare a informației culturale.² În orice cultură s-au conturat două nivele fundamentale: 1. nivelul culturii scrise, atașat modalității de comunicare prin scris și având ca suport cartea (manuscrisă sau tipărită); la acest nivel participă elitele clericale și nobiliare, beneficiare ale specializării scriptice și care dețin mijloacele de comunicare prin scris; 2. nivelul culturii orale, atașat cuvântului rostit, având ca suport tradiția, memoria și transmiterea „bouche-oreille” a faptelor culturale. Cultura orală este specifică mediilor populare rurale și urbane care nu au acces direct la cultura scrisă.

Cele două nivele culturale nu sunt etanșe, ci deosebit de permeabile. Cuvântul rostit și cuvântul scris se determină și se corelează reciproc, nu pot fi definite în absența celuilalt, nu pot fi privite izolat ci în relația lor continuă.

---

¹ Cităm câteva din lucrările fundamentale în acest domeniu: Robert Mandrou, *De la culture populaire aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Paris, Stock, 1968; Robert Muchembled, *Culture populaire et culture des élites dans la France moderne*, Paris, 1978; N.Z. Davis, *Les cultures du peuple: rituels, savoirs et résistances au XVIe siècle*, Paris, 1978; Peter Burke, *Popular Culture in Early Modern Europe*, New-York, 1978; Jack Goody, *La raison graphique. La domestication de la pensée sauvage*, Paris, 1979; Carlo Ginzburg, *Il formaggio e i vermi: il cosmo di un magnano del '500*, Torino, 1976.

² Aupra conceptului de „nivel cultural” vezi Robert Mandrou, *Cultures ou niveaux culturels dans les sociétés d'Ancien Régime*, „Revue des Etudes Sud Est Européennes,” 1972, 3.

Mult timp, cercetările istoriografiei tradiționale s-au limitat la o prezentare liniară, cronologică a istoriei scrisului și cărții — aceasta din urmă privită doar ca un produs finit al unei activități scripturale sau tipografice. În acest sens, Alexandru Dușu remarcă o adevărată criză a tradiției filologice, incapabilă să treacă dincolo de text.¹ Istoria scrisului și cărții nu mai poate fi redusă la date, filiație, biografii de cărturari și tipografii.

Desigur, toate acestea sunt aspecte deloc neglijabile, însă se impune o nuanțare a cercetărilor. Impactul scrisului și cărții asupra societății nu mai trebuie privit în mod mecanic. Trebuie să ținem seama de dimensiunea antropologică a scrisului și cărții, singura în stare să ne conducă spre structurile mentale.

Aceasta presupune o dilatare a obiectului cercetării, o deplasare a atenției spre zone mai obscure, spre mecanismele culturilor populare tradiționale. Dacă până acum interesul cercetătorilor a fost focalizat asupra relației scrisului cu elitele, este necesar să luăm în considerare și relația acestuia cu mediile populare rurale și urbane. Cercetătorul culturii vechi românești trebuie să țină seama că există largi spații în cadrul comunității tradiționale, unde prezența scrisului și a cărții trebuie luată în considerare. Comunitatea tradițională românească din secolele XVII-XIX nu este izolată de cultura scrisă, ea se află în proximitatea acestuia și participă la ea într-un mod indirect.

Astăzi, în civilizația noastră „plumitivă” (după expresia lui Marcel Jousse⁴), scrierea și cartea fac parte din viața cotidiană. A scrie, a citi — iată gesturile cele mai banale cu puțință. Ori, omul lumii tradiționale are altă atitudine față de scris și carte. Acestea dobândesc sensuri aparte, sunt folosite într-o manieră particulară și îndeplinesc funcții care corespund unor structuri mentale diferite de cele din zilele noastre.

Cercetarea trebuie să reconstituie atitudinea populară față de scris și carte, sensurile pe care acestea le primesc în interiorul sistemului culturii orale, în mentalitatea tradițională. În ce contexte apare scrisul și cartea? Ce valori li se atribuie? Ce gesturi li se asociază? Ce loc dețin în imaginarul colectiv?

Constatările celebrei cercetări a lui Emmanuel Le Roy Ladurie asupra micii comunități țărănești de la Montaillou,⁵ pot constitui un punct de plecare în demersul nostru. Deși predominant orală, societatea montailloneză a intrat în contact cu scrisul și cartea. Cărțile erau între 1300-1320 — arată cercetătorul — „infini mai puține decât cele din zilele noastre, dar prestigiul și impactul lor erau mult mai mari”.⁶ La Montaillou, cartea este folosită nu numai ca suport al unor idei ci și ca obiect material investit cu proprietăți magice, taumaturgice și protectoare: este pusă la căpătâiul bolnavilor și muribunzilor, martorii depun jurământ asupra ei etc.

¹ *Compararea literară și substratul mental al culturii*, „Revista de Istorie și Teorie Literară”, 1984, 1, p. 39.

⁴ *L'Anthropologie du geste*, vol. II, Paris, Gallimard, 1975, p. 51.

⁵ *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324*, Paris, Gallimard, 1975

⁶ *Idem*, p. 352.

Situația trebuie să fi fost identică și în cadrul comunității tradiționale românești. Însă, începând cu secolul al XVII-lea, ca o consecință a introducerii tiparului — are loc o multiplicare a ariei de difuzare a culturii scrise, respectiv a cărții. Zona de acțiune a culturii scrise se lărgeste și ca urmare a apariției unei elite alfabetizate, alcătuită din clerul de jos (preoții, dascălii de biserică, etc.) dar și a unei pături semialfabetizate de țărani și orașeni înstăriți. Aceștia se situează la frontiera dintre oralitate și scriere, iar prezența lor ne este semnalată de miile de însemnări de pe filele cărților.⁷ Evident, majoritatea populației rămâne analfabetă, progresele alfabetizării fiind evidente doar în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.⁸ Accesul acestei majorități la cuvântul scris va fi mediat tocmai de aceste pături rurale și urbane cu știință de carte.

La începutul secolului trecut, copil fiind, Ion Heliade Rădulescu asistă la următoarea scenă: „Într-o duminică am văzut la poarta bisericii Krețulescu lume multă adunată; am stat să văz și eu ce este: Un fecior sau vizitiu citea în gura mare Alexandria și câți treceau pe drum se opreau și ascultau. Când m-am oprit eu, citirea venise dimpreună cu Alexandru până la Ivantie împărat.”⁹ Ne putem imagina murmurele mulțimii captivate de extraordinarele relatări, petrecute pe tărâmurii îndepărtate și fabuloase. Acest public nu este deloc pasiv — iar atitudinea lui față de carte traduce un respect aproape superstițios față de cuvântul scris, referință absolută și autoritate de necontestat („așa scrie la carte”).

În ambianța culturală dominată de oralitate, scrisul și cartea dobândesc conotații simbolice și sunt incluse în practici ce nu au cu nimic de a face cu funcția lor de mijloace de comunicare sau cu conținutul lor referențial. Scrisul și cartea sunt captate de circuitele acțiunii magice — aceasta fiind o modalitate de a le încorpora în sistemul de gândire, în mentalitatea specifică omului tradițional.

În mentalul popular, scrisul și cartea sunt investite cu atribute magice. Utilizarea lor, însoțită de gesturi rituale, activează forțe latente, care pot provoca efecte benefice sau malefice. Vom descoperi așadar, funcții apotropaice, taumaturgice și iatrogene ale scrisului și cărții.

În investigarea acestor aspecte ne-am confruntat cu dificultăți izvorâte din lipsa unor cercetări de teren riguroase, majoritatea informațiilor provenind din a doua jumătate a secolului XIX și prima jumătate a secolului XX. Bizuindu-ne pe acestea vom încerca să procedăm la organizare de fapte și de observații asupra lor, să sugerăm câteva deschideri ale fenomenului în discuție.

⁷ Vezi Alexandru Dușu, *Conștiință națională și mentalitate țărănească*, în vol. *Stat, societate, națiune*, Cluj, Editura Dacia, 1982, p. 272.

⁸ Un concept util pentru perioada anterioară alfabetizării masive, promovate de stat, ni se pare cel de „restricted literacy”, introdus de antropologul englez Jack Goody. O „alfabetizare restrânsă”, redusă la anumite segmente ale societății și la învățarea unor rudimente ale scrisului și cititului. Vezi Jack Goody, Ian Watt, *The consequences of illiteracy*, „Comparative studies in Society and History”, 1963, 3.

⁹ Ion Heliade Rădulescu, *Dispozițiile și încercările mele de poezie*, „Cuvântul de ambele sexe”, ed. II, București, 1862, p. 1717.

O scriere apocrifă de largă audiență, care a circulat în numeroase copii pe întreg teritoriul românesc, a fost **Visul Maicii Domnului**.¹⁰ În partea finală a textului se afla o recomandare: „Cine va scrie această sfântă carte și o va purta la dânsul, acela om va avea milă de la Dumnezeu”.¹¹ Acest îndemn a contribuit, probabil, la credința în virtuțile apotropaice ale cărțicelor conținând acest text. Astfel, femeile care doreau să nască ușor, purtau în sân, cu trei luni înainte, **Visul Maicii Domnului**.¹² În timpul primului război mondial, soldații ardeleni din armata austro-ungară o purtau asupra lor pe linia frontului.¹³ Credința este atât de răspândită, încât profesorul Ioan Bianu găsește **Visul** chiar în carnetul de note al unei studente.¹⁴

O altă carte populară cu proprietăți apotropaice este **Legenda Sfântului Sisinie**.¹⁵ Sfântul Sisinie (Sisoie) era considerat protectorul lehzurilor și al copiilor mici, apărându-i de demonul feminin — personificare a bolii — Samca sau Avestița aripa Satanei. Cartea era pusă la căpătâiul copiilor mici, de la naștere până la șase săptămâni¹⁶. Alteori, sfântul protector este Arhanghelul Mihail care — potrivit legendei — capturează demonul și îl silește să-i divulge cele 19 nume ale sale: „Și iată îți dau acest zapis, muncitorule, care muncești numele meu, ca să fii lepădată și să nu mă pociu aproia de puterea acestui zapis.”¹⁷ Cele 19 nume al Samcei erau scrise pe o bucată de hârtie („carte de sancă”), purtată la gât, într-un săculeț, de copiii mici.¹⁸ În Moldova, călugări dau femeilor bolnave „de sancă” o „carte în care este făcut chipul dracului înconjurat de o scrisoare de blesteme bisericești. Cartea trebuia purtată trei luni și se cheamă carte de sancă”.¹⁹ Aceste „cărți” erau scrise de preoți, călugări, dascăli sau de oameni bătrâni șiutori de carte.²⁰

¹⁰ Vezi B.P. Hasdeu, *Cuvențe den bătrâni*, vol. II, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1984, p. 287-294; Moses Gaster, *Literatură populară română*, București, Editura Minerva, 1983, p. 241-243; Nicolae Cartoian, *Cărțile populare în literatura română*, vol. II, București, Editura Enciclopedică, 1974, p. 126-128.

¹¹ Cartoian, op. cit., p. 127; Gaster, op. cit., p. 245.

¹² Gr. Grigoriu-Rigo, *Medicina poporului*, „Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii literare”, seria II, tom XXX (1907-1908), București, 1908, p. 162.

¹³ Cartoian, op. cit., vol. I, p. 103.

¹⁴ Idem, vol. II, p. 128.

¹⁵ Vezi Gaster, op. cit., p. 259-264; Cartoian, op. cit., vol. I, p. 184-194; Hasdeu, op. cit., p. 204-217.

¹⁶ Cartoian, op. cit., vol I, p. 192.

¹⁷ B.P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, vol. II, București, Editura Minerva, 1976, p. 689.

¹⁸ Vezi Tudor Pamfile, *Mitologie românească. Dăpmani și prieteni ai omului*, București, 1916, p. 238; Hasdeu, *Etymologicum*; p. 216; Elena D.O. Sevastos, *Nașterea la român*, București, Editura Minerva, 1990, p. 196; I.A. Candrea, *Folklorul medical român comparat*, București, 1944, p. 163-164.

¹⁹ Grigoriu-Rigo, op. cit., p. 163.

²⁰ Adrian Fochi, *Dătinile și erezurile populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea*, București, Editura Minerva, 1976, p. 263-264.

Acțiunea magică, protectoare a textului scris este potențată prin asocierea acestuia cu imaginea. În registrul superior al unor icoane pe lemn din Vâlcea este pictată imaginea combaterii Avestiței de către Arhanghelul Mihail și Sfântul Sisoie; textul din registrul inferior, care continuă și pe spatele icoanei, este de fapt o „carte de samcă”.²¹ Imaginii i se atribuie aceeași forță benefică: xilogravurile țărănești cu teme biblice, răspândite în Transilvania secolelor XVIII-XIX, erau lipite pe crucile aflate la răspântii și așezate în grajduri pentru a ocroti animalele.²²

În zona Sebeșului (satul Laz) există credința că boala nu se poate apropia de om, dacă acesta poartă „numărușul” — un text scris care ar cuprinde numele lui Dumnezeu în toate limbile. Textul este ininteligibil, el se copiază mecanic, de pe un model, păstrat pe fila unei Păscălii.²³ „Numărușul” are la origine tot o carte populară: Cele 72 de nume ale Domnului nostru Iisus Hristos. În Rujdenița popii Ion Românul din Sâmpetru (1620) se recomanda băieților născuți în luna noiembrie care „boli-va de mâini și de toate încheieturile ci să poarte 72 de nume ale lui Hristos, să nu se apropie duh necurat.”²⁴

În sfârșit, semnalăm folosirea înscrisurilor apotropaice și în riturile de construcție, cu scopul de a îndepărta ființele malefice de la casa nouă. Astfel, în Bucovina, nu este voie a se construi cu lemn trăznit, decât după ce se pune într-o crăpătură o hârtie cu textul: „Eu laud numele Domnului, dar tu pe cine lauzi?”²⁵ În Ardeal, se puneau la temeliiile unei construcții „cărțile, gazete și hârtii scrise.”²⁶ În mentalitatea tradițională, construirea unei case presupune în mod obligatoriu, așezarea în temelie a unor obiecte cu mari potențe magice (bani, agheazmă, usturoi, sare etc.). Prezența cărților, a înscrisurilor ca valori simbolice încorporate în ziduri, se asociază cu ideea de perenitate, de durabilitate a scrisului, transferată în acest mod construcției, trăinicieii acesteia.

În medicina populară românească, scrisul face parte din arsenalul terapeutic. Spiritele malefice, cauzatoare de boală pot fi scoase din părțile vătămate cu ajutorul „răvașelor de leac.”²⁷ Un adevărat dispozitiv simbolic cu proprietăți

²¹ Ioana Ene, Un document etnografic foarte rar — la leta apotropaică din colecția Muzeului Județean Vâlcea, „Buridava”, IV, 1982, p. 247-250.

²² Ion Mușlea, Xilogravurile țărănilor români din Ardeal, „Artă și tehnică grafică”, 1939, 8.

²³ Gheorghe Pavelescu, Cercetări de etnomedicină în zona Sebeșului, „Arhiva de Folclor”, V-VI, Cluj Napoca, 1987, p. 141.

²⁴ Nicolae Cartoian, Cel mai vechi zodiac românesc: Rujdenița popii Ioan Românul (1620), „Dacoromania”, V, 1928, p. 584.

²⁵ Tudor Pamfile, Văzduhul după credințele poporului român, București, 1915, p. 77.

²⁶ Ion Taloș, Riturile construcțiilor la români, „Folclor literar”, vol. II, Timișoara, 1968, p. 240.

²⁷ Exemple de „răvașe de leac” au fost publicate de: I-A. Candrea, op. cit., p. 416-424; Gngorju-Rigo, op. cit., p. 20-21; Gaster, op. cit., p. 277-278; Gr. N. Tocilescu, Ch.N. Țapu, Materialuri folclorice, vol. III, București, Editura Minerva, 1981, p. 128; Charles Laugier, Contribuții la etnografia medicală a Olteniei, Craiova, 1925, p. 89; Elena Niculiță Voronca, Datările și credințele poporului român, vol. I, Cernăuți, 1903, p. 756; Victor Gomoiu, Biserica și medicina, Brăila, 1940, p. 77.

taumaturgice este „răvașul de brâncă” din Oltenia. Pe o bucată de hârtie se desena o spirală în interiorul căreia se scria: „Sfinților și doctorilor fără de arginți Cosma și Damian, Pantilimon și Ermodae, Samson și Diomid, Chir și Ioan să ne fie într-ajutor.” În partea de sus a hârtiei se scria invers: „Doamne dă sănătate robului tău X” iar în partea de jos, tot invers, imperativul: „Brâncă, îndărăt te scriu, îndărăt să dai.”²⁸ Spirala și scrisul invers sugerează, prin analogie, constrângerea bolii să iasă din trupul bolnavului. „Răvașele” erau purtate la gât sau unse cu miere și aplicate pe locul dureros.

În alte „răvașe” se scria vestitul palindrom SATOR AREPO TENET OPERA ROTAS sau ABRACADABRA.²⁹ Grigore Ionescu-Gion în *Istoria Bucureștilor* menționa: „De friguri era scrisul cu litere arabe sau altfel, de însăși mâna popei, cu vorbe care nu însemnau nimic sau însemnau atât de mult încât nimeni nu le pricepea.”³⁰ Aceste cuvinte neînțelese (existente și în descântece) reprezintă formule magice cu puteri sporite, tocmai prin exotismul și ermetismul lor.³¹

Un manuscris din 1774, conținând rețete medicale populare, recomandă următorul leac: „Scrie aceste cuvinte pe un taler nou: Fison, Gheon, Tigru, Eufrat și să le speli cu apă neîncepută și să bea că-i va trece!”³² În acest context, apa posedă virtuți purificatoare, ea operează o renaștere, o vindecare. Aceasta cu atât mai mult cu cât numele din „rețetă” sunt cele patru râuri care, potrivit Bibliei, ar izvorî din rai. În biserica din Boldești-Prahova, în scena raiului sunt reprezentate aceste râuri.³³ De asemenea, în localitate exista credința că femeia care va rosti numele celor patru râuri, va naște mai ușor. Acest exemplu vine să ilustreze subtilele raporturi stabilite între oralitate, scriere și imaginea figurativă.

O caracteristică a culturilor tradiționale este credința în forța cuvântului. Actul de vorbire are finalități pragmatice, fie că esterugăciune, descântec, blestem sau urare. Cuvântul creează și transformă, el este o formă de expresie rituală cu efecte benefice sau malefice. La Ernest Bernea găsim declarații ale unor țărani despre puterea cuvântului: „Cuvântul vine de la Dumnezeu și are taina Lui. De n-ar fi așa, de ce am mai avea grai? (...) Cuvântul are putere, pentru că e de la Dumnezeu. Până nu-i cuvânt, nu-i nimic.”³⁴

²⁸ Grigoriu-Rigo, op. cit., p. 22.

²⁹ Cartoian, op. cit., vol. II, p. 134.

³⁰ București, 1899, p. 648.

³¹ Vezi Arthur Gorovei, *Descântecele românilor*, în vol. *Literatura populară*, vol. II, București, Editura Minerva, 1985, p. 154-156; privitor la sacralizarea enunțurilor neînțelese, a se vedea Iuri Lotman, *Studii de tipologie a culturii*, București, Editura Univers, 1974, p. 85.

³² Cartoian, op. cit., vol. II, p. 124; vezi și Mircea Eliade, *Cărțile populare în literatura românească*, „Revista Fundațiilor Regale”, 1939, 4, p. 140.

³³ Victor Brătulescu, *Biserici din Prahova*, „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice”, an XXXII, fasc. 99, 1939.

³⁴ Ernest Bernea, *Cadre ale gândirii populare românești*, București, Editura Cartea Românească, 1985, p. 258; vezi și Tvetan Todorov, *La discours de la magie*, „L' Homme”, 1973, 4, p. 38-75.

Cuvântul rostit are puterea de a alunga supranaturalul malefic. Un act narativ, o poveste poate îndepărta diavolul de la casa omului. În Bucovina exista credința că: „Unde se spun povești în casă, acolo e Dumnezeu. Ori plătești sârindar la biserică, ori spui o poveste, e tot una.”¹⁵

Am văzut, mai sus, că scrisul și cartea au fost integrate în ansamblul practicilor instituite de comunitatea tradițională pentru a se apăra de acțiunea răului. Mediile orale au operat un transfer ale încărcăturii magice de la cuvântul rostit la cuvântul scris. Ultimul deține o valoare suplimentară: prestigiul cuvântului scris potențează eficiența magică.

Scrisul și cartea ascund însă și un potențial malefic, cu ajutorul lor se pot provoca boli și nenorociri. În mentalitatea populară, efectele iatrogene ale cărții sunt legate de anumite secvențe ale ritualului bisericesc. Astfel, utilizarea necorespunzătoare a cărții de către preot, alterarea involuntară a textului ritual poate produce efecte contrare. Moroi s-ar face și din oamenii morți care „n-au fost bine cetiți de popi.”¹⁶ Dacă preotul scapă cuvinte la botezul unui copil, acesta este în pericol de a primi epilepsie.¹⁷

Lectura unui text ritual putea avea efecte justițiare, punitive. La sfârșitul secolului trecut, îndeosebi în Transilvania, inspirau frică așa numitele „cărți de blestem” — texte conținând maledicțiuni inspirate din Biblie. La cererea unui om păgubit de hoți, preotul citește „cartea de blestem” prin care se cere pedeapsa divină pentru făcătorii de rele necunoscuți. Aceste „cărți” erau transmise pe linia preoției, de la tată la fiu, iar preoții care le dețineau se bucurau de un mare prestigiu.¹⁸ De remarcat faptul că aceste formule scrise se moșteneau pe linie paternă, cu interdicția divulgării lor. Ca și în cazul descântecelor este vorba de un fond ezoteric care poate fi manipulat doar de inițiați.

Blestemul scris îl regăsim și în însemnările de pe cărți. Cumplite blesteme ocroteau cărțile împotriva înstrăinării sau furtului lor. Inspirare din textele biblice, mai ales din Psalmii, aceste blesteme asigurau cărții o eficientă protecție magică.¹⁹

¹⁵ Elena Niculiță Voronca, op. cit., p. 124; vezi și Simion Florea Marian, *Răspunsuri. Povești din Bucovina*, Suceava, 1879, p. 12; Mihai Pop, *Performarea și receptarea povestirilor*, „Analele Academiei Române. Memoriile Comisiei de Folclor,” tom. I (1987), București, 1990.

¹⁶ Tudor Pamfile, *Dușmani și prieteni*, p. 136; Grigoriu-Rigo, op. cit., p. 111.

¹⁷ Ioan Mușlea, Ovidiu Bârlea, *Tipologia folclorului*, București, Editura Minerva, 1970, p. 499-501.

¹⁸ Gheorghe Ciuhandu, *Cărțile de sfurșenie și de blestem din Ardeal*, Sibiu, 1930; Hasdeu, *Etymologikum*, vol. I, p. 346-349.

¹⁹ Vezi Traian Dudaș, *Vechi cărți românești călătorești*, București, Editura Sport Turism, 1987, p. 101-107; Livia Bacăru, *Ex-librisul românesc cu blestem*, „Revista bibliotecilor”, 1968, 5.

Pentru omul format în ambianța culturală orală — cartea — asimilată întotdeauna cu Biblia — este un obiect de fascinație. Datorită originii ei divine, revelate, cartea inspiră respect și teamă.⁴⁰ Ea se constituie într-un microcosmos dotat cu capacitatea de a conține lumea, macrocosmosul („cartea ca lume”).⁴¹

Așadar, conținând universul, cartea devine locul privilegiat în care nu mai funcționează barierele ce despart trecutul, prezentul și viitorul. Utilizarea Bibliei în actele de divinație, de predicție, este binecunoscută. Bibliomancia este practică până în zilele noastre de către unii preoți din mediul rural și urban. Referitor la această folosire a Bibliei, G.T. Kirileanu ne descrie „căutatul în pravilă”, la începutul secolului nostru; „Sunt încă preoți la care se duc oamenii pătimiși de cutare boală ori năcaz, spre a le da în pravilă, și preotul le deschidea o carte bisericească, de obicei evanghelia, așa la întâmplare, și de unde se deschidea, cetește și se leagă de cutare cuvinte care i se pare nimerit, și-l potrivește spunând omului pricina boalei, sfârșitul ce-l așteaptă”.⁴² În acest caz, cartea este un obiect cu încărcătură sacră, care poate fi manipulat, integrat în alte contexte decât cele cultice. Deschizând cartea și interpretând textul, preotul practică o hermeneutică sui generis, situându-se într-un alt tip de raport cu pagina tipărită.

O altă manieră de predicție — dar fără a interpreta textul — este deschiderea cărții de cult de către preot, la căpătâiul unui bolnav. Dacă nimereste „la roșu” (adică acolo unde este tipărit cu roșu) atunci bolnavul va trăi, dacă nimereste „la negru” atunci nu mai are mult de trăit.⁴³ Evident, roșul simbolizează sângele, principiul vieții, iar culoarea neagră: moartea.

Cartea — din obiect de cult religios — devine recuzită magică. În Bucovina: „ca să descoperi cine ți-a furat, să pui cheia bisericii în psaltire și legându-o și apoi întrebi.”⁴⁴ În acest context, cărții i se asociază cheia, care simbolizează posibilitatea de acces spre aspecte ascunse ale realității. Tot o manie retrogradă, cu scopul de a afla răufăcătorii, este și o recomandare însemnată pe filele unui *Penticostariu* (1743) din biserica Comești-Maramureș: „De vrei să cunoști furul: se scrie pe pită dospită: eța, fra, eriga, eriafa și să dai aceluia pe cine te vei căi (bănuiești) că se va vădi.”⁴⁵

⁴⁰ Un băran din Covurlui: „Dumneavoastră citiți prin cărți, toți celea, și pi urmă ni le spuneți nouă, da noi ce pricepem, ci ni duce capu pi noi? Cartea asta-i mare lucru. Doamne păzești”. I.-A. Candrea, Ov. Densușianu, Th.D. Speranția, *Gralul nostru. Texte din toate părțile locuite de români*, București, 1906, p. 335.

⁴¹ Asupra metaforelor cărții vezi E.R. Curtius, *Literatura europeană și Evul Mediu Latin*, București, Editura Univers, 1974.

⁴² *Credințe populare în cărți bisericești*, „Șezătoarea”, 1904, IX, p. 316; vezi și Gh. Căușanu, *Superstițiile poporului român în asemănare cu ale altor popoare vechi și nouă*, București, 1914, p. 316.

⁴³ Simion Florea Marian, *Înmormântarea la români*, București, 1892, p. 19; Arthur Gorovei, *Credințe și superstiții ale poporului român*, București, 1915, p. 405.

⁴⁴ Elena Niculiță Voronca, op. cit., p. 529.

⁴⁵ Pr. Ioan Bârlea, *Însemnări din bisericile Maramureșului*, București, 1909, p. 77.

Cartea este utilizată și în magia alegerii locului de casă. În Bihor, terenul destinat construcției este verificat cu **Psaltirea** de către proprietar. Acesta o deschide de trei ori și alege locul numai dacă pasajele la care a nimerit conțin auspicii favorabile.⁴⁶ Cartea sacră este deci sensibilă la posibilele prezențe malefice.

Începând cu secolul al XVII-lea se conturează o categorie de cărți, manuscrite sau tipărite, care vor cunoaște o intensă circulație pe întreg teritoriul românesc. Este vorba despre cărțile de prevestire: rojdanice, trepetrice, gromovnice, cărți de vise, care furnizau răspunsuri la o întrebare pusă neîncetat, aceea a destinului individual.

Credința în destin, în soartă, era foarte înrădăcinată la români. În imaginarul popular găsim „cartea vieții” (sau „cartea zilelor”), în care, la nașterea unui om, ursitoarele scriu viața acestuia așa cum se va desfășura ea.⁴⁷ Toposul „cartea vieții” se regăsește și în credințele escatologice. În Bucovina se crede că „Noaptea când dormi, dracul scrie toate păcatele pe care le-ai făcut peste zi, iar îngerul păzitor scrie faptele bune.”⁴⁸

Pomind de la această „carte a vieții” unde este scris destinul omului, s-a produs o sugestivă contaminare semantică. „Scrisa” devine sinonim pentru „ursită”, „soartă”: „cum o fi scris”; „așa i-a fost scris”; „ce ți-e scris în frunte ți-e pus” etc.⁴⁹

Simion Florea Marian observa că de Anul Nou (moment propice pentru practicile divinatorii), românii doresc să-și cunoască „scrisa” și „se duc la zodieri ca aceștia să le spuie tot ce stă scris despre dânșii în cartea soții”.⁵⁰

„Zodierii” erau personaje foarte interesante, prezența lor fiind semnalată atât în mediul urban cât și rural. Posesori ai câtorva cărți de zodii și de interpretare a viselor, ei se bucurau de un mare prestigiu: „Cine nu știe cu câtă pietate și încredere ascultă ei prevestirile de cele ce au să se întâmple peste câțiva ani viitori(...). Cine nu știe câtă încredere se dă, mai ales la țară, ghicitorilor și prevestitorilor de tot felul.”⁵¹

Un astfel de personaj era și moș Ion Cocul Zoderul din Iurteni (Basarabia). În tinerețe își cumpărase un **Rojdanic** de la un călugăr: „E de ajuns să-i spună cineva ziua și anul când s-a născut, îndată deschide zodia și începe să-i spună, fără să mai urmărească textul, întreg trecutul și viitorul cu toate nenorocirile ce-l pasc pe om în viață.”⁵² Această raportare la carte este tipică pentru omul alfabetizat care

⁴⁶ Ion Talos, *op. cit.*, p. 235.

⁴⁷ Tudor Pamfile, *Dușmani și prieteni*, p. 17; idem, *Sărbătorile de vară la români*, București, 1910, p. 520.

⁴⁸ Elena Niculiță Voronca, *op. cit.*, p. 505; Simion Florea Marian, *Înmormântarea la români*, p. 294.

⁴⁹ Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor*, vol. VIII, București, 1902, p. 153-154.

⁵⁰ *Sărbătorile la români. Cărțile și credințele*, București, 1898, p. 60.

⁵¹ G. Dem. Teodorescu, *Încercări critice asupra unor credințe, datine și moravuri ale poporului român*, București, 1874, p. 81; la I. G. Șbieră, *Povești populare românești*, Cernăuți, 1886, p. 236, găsim expresia: „Parcă ești un zodieriu de le spuie toate așa ca pe apă” — a se compara cu „a citi ca pe apă”, „a citi curgător”.

nu s-a desprins încă de cultura orală. El are un alt tip de relație cu textul, practicând o lectură intensivă care favorizează memorizarea (acest tip de lectură se sprijină pe un număr redus de cărți, comparativ cu lectura de tip extensiv a unui cititor contemporan).⁵¹

Moș Ion Cocul Zoderul era o figură reprezentativă a regiunii. În iulie 1936, într-o singură zi, cercetătorul P. Ștefănuță a numărat peste 100 de persoane venite să-și consulte zodia. Zoderul a încercat să verifice dacă întâmplările din viața oamenilor din satul lui coincid cu ceea ce scrie în carte și s-a convins că „ce-i-i scris omului la zodie să pată, așa se și întâmplă.”

În sfârșit, dorim să ne referim la un alt reprezentant al acestor veritabili „intelectuali” țărani, pentru a arăta modul interesant în care aceștia produc o sinteză între două tradiții — orală și scrisă. Ne situăm în anul 1943, iar subiectul este Dărămuș Ioan a lui Arsân, în vârstă de 90 de ani, din Cetea, județul Alba. Era cunoscut în toate satele din jur, prestigiul lui datorându-se practicii magico-religioase a cititului din „cărțile sfinte”.

La solicitările oamenilor, el citea pentru: videcarea bolnavilor și animalelor, pentru împăcarea soților și buna înțelegere între oameni, pentru aflarea hoților sau obiectelor pierdute, etc. Autoritatea acestui țăran era atât de mare încât și preoții veneau la el să le citească. Cărțile din care citea erau: **Psaltirea**, **Rugăciunea Marelui Vasile**, **Acutistul Maicii Domnului** — deci texte care conțin numeroase referiri la vindecări miraculoase, la înfrângerea spiritelor răufăcătoare, la protecția divină oferită celor credincioși. Când cartea este citită, ea are o eficacitate supranaturală conferită tocmai de conținutul ei. Prin actul de lectură, puterile taumaturgice se propagă de la conținut la conținător (cartea ca obiect) și de aici la cel care solicită tămăduirea.

Observând cazul unei femei care venise pentru citit, cercetătorul notează că Arsân „Citește curent, cu intonația adecvată când e vorba de izbăvirea bolnavei (...). Femeia stă amuțită, cu gura strânsă, uitându-se fix la carte.”⁵²

Arsân considera că darul „cetaniei” cu care este înzestrat îi vine de la Dumnezeu, este transcendent: „Preotu trabă să citească, da și mie mi-o dat Dumnezeu daru ăla, de dacă citesc din cărțile sfinte, ori se scoală ori moare omu.” Așadar, „cetania” nu mai este monopolul clericilor. Este cunoscut că exorcismele

⁵¹ P. Ștefănuță, *Ion Cocul Zoderul și vraclul din Iurcent (Basarabia)*, „Sociologie românească”, 1936, 11; vezi și H.H. Stahl, Anton Golopenția, *Învățătură din zodiac*, „Sociologie românească”, 1936, 4 (despre un alt zodier: Ilie Stratan din pădurea Comova).

⁵² Asupra problemelor memoriei vezi: Jack Goody, *Mémoire et apprentissage dans les sociétés avec et sans écriture; le transmission du Bagre*, „L'Home”, 1977, 17; mai recent, lucrarea lui Jacques Le Goff, *Histoire et mémoire*, Paris, Gallimard, 1988 (în special capitolul *L'exor de la mémoire, de l'oralité à l'écriture*).

⁵³ P. Chitulea, *Cititul lui Arsân din Cetea (Alba)*, „Sociologie românească”, 1943, 1-6.

ocupă un loc important în riturile bisericii ortodoxe. Preoții citesc pentru „scoaterea dracului”, pentru însănătoșire, pentru fărmece etc.”

Presupunem că acest Arsân din Cetea nu era un caz izolat, din moment ce și astăzi putem semnala prezența unor indivizi care, nefiind preoți, se ocupă cu „cetaniile”. De exemplu: țăranul Pop Nuțu (80 de ani) care trăiește izolat, într-o chilie pe Valea Caselor din comuna Bârsana, județul Maramureș.

Ajunși în punctul final al demersului nostru, dorim să formulăm câteva concluzii și direcții de cercetare.

Scrisul și cartea constituiau o lume în care comunitatea tradițională se putea recunoaște. Exista o permanentă mișcare a temelor, motivelor, simbolurilor dinspre cultura scrisă înspre cultura orală și invers. Circuitul se închidea uneori: elemente ale culturii orale trec în scris, de unde sunt recuperate de oralitate (cazul descântecelor). Există, așadar, raporturi biunivoce de conținut între cele două nivele culturale. La intersecția acestora s-a format însă, o zonă unde scrisul și cartea sunt integrate sistemului de reprezentări religioase, credințelor, practicilor și riturilor magice.

Cultura tradițională orală raportează scrisul și cartea la dinamica ei proprie. Din multitudinea semnificațiilor mentale atașate scrisului și cărții, în urma trecerii lor prin filtrul culturii orale, au fost reținute doar cele care corespundeau cu propriile scheme de gândire, habitudini, comportamente. Captarea scrisului și cărții în contexte rituale magico-religioase, reprezintă — după opinia noastră — o utilizare marginală a acestora în raport cu funcția lor principală, aceea de a transmite informații.

Studierea acestor practici poate conduce spre descoperirea unui întreg univers de viață, dominat de sensibilități și de ancestrale spaime magice. Scrisul și cartea apără, conferă protecție, vindecă. Cuvântul scris vine în întâmpinarea nevoii de siguranță a omului, atenuează sentimentul de incertitudine, teama de malefic.

Iată deci, un teren fertil de studiu pentru istoria mentalităților, sensibilă la domeniul practicilor și credințelor magico-religioase, unde rezistențele și imobilismele sunt manifeste. Informații obținute în urma unor cercetări de teren ne-au confirmat faptul că anumite practici, din cele descrise mai sus, și-au păstrat actualitatea, fără a suporta procesul de desacralizare și demagizare impus de modernizarea vieții cotidiene.

Și astăzi se bucură de un mare prestigiu bibliomancia, se poartă cârticele drept talismane, se crede în puterea „cetaniei”. Se impun, așadar, sistematice cercetări de teren care să contureze dimensiunea actuală a acestor fenomene. Este un subiect generos care poate răsplăti din plin eforturile cercetătorului.

“ Vezi Gorovei, *Descântecele românilor*, p. 35-43; Gh. Brătescu, *Aspecte ale concepției folclorice despre boală*, în vol. *Retrospective medicale. Studii, note și documente*, București, Editura Medicală, 1985, p. 26-27.